

כנס מרחב צפון ברשות העתיקות

בשיתוף עם המכון ללימודי ים ומוזיאון הכט באוניברסיטת חיפה

מוקדש לזכרם של

ד"ר אלישע לינדר ופרופסור אבנר רבן

חוברת תקצירים

פסל שיש של הרקולס, חי טרבנת, עמק יזרעאל

2 בדצמבר 2012

י"ח בכסלו תשע"ג

בהוצאת מרחב צפון של רשות העתיקות, נהלל

	8:30	התכנסות
	9:00	דברים :
<p>עמוס שפירא, נשיא אוניברסיטת חיפה שוקה דורפמן, מנהל רשות העתיקות מיכל ארצי, ראש המכון ללימודי ים, אוניברסיטת חיפה מנחה : עפרה רימון, מנהלת ואוצרת מוזיאון הכט</p> <p>ואליד אטרש, מנחה מדעי מרחב צפון סקירת חפירות 2011 ו-2012 במרחב צפון</p>		
	9:30	מושב ראשון יו"ר : מיכל ארצי , אוניברסיטת חיפה
<p>דבורה צויקל ויעקוב כהנוב, אוניברסיטת חיפה – הספינה הטרופה ממגדל הזבובים גלעד יפה ודני שיאון, רשות העתיקות – חפירות עוצה 2011 אבנר הילמן, רשות העתיקות – עבודת רשות העתיקות בצפת העתיקה נירית קורן-לורנס, רשות העתיקות – שומרים על העבר למען המחר</p>		
	11:00	הפסקה
	11:30	מושב שני יו"ר : צח הורוביץ , רשות העתיקות
<p>קרן קובלו פארן, רשות העתיקות – חפירת ח' טבת, אתר מתקופת הברזל בעמק יזרעאל אסף יסעור, אוניברסיטת חיפה – חידושים בחפירות תל כברי יניר מילבסקי ונמרוד גצוב, רשות העתיקות – חפירות עין ציפורי : הישוב מתקופת הברונזה הקדומה עומרי ברזילי, רשות העתיקות – חפירות ארכיאולוגיות בנחל ציפורי יותם טפר, רשות העתיקות – עינות ניסנית, באר מהתקופה הנאוליתית עופר מרדר, רשות העתיקות (אוניברסיטת בן גוריון) – מערת מנות</p>		
	13:30	הפסקת צהריים
	14:30	מושב שלישי יו"ר : יותם טפר , רשות העתיקות
<p>ירדנה אלכסנדר, רשות העתיקות – צינור המים לתל בית ירח דינה אבשלום גורני, רשות העתיקות – חידושים בחפירות מגדל שליד הכנרת בני ארובס, האוניברסיטה העברית – בתי כנסת בגליל אילנה גונן, חיים בן דוד ויהושע דריי, המכללה האקדמית כנרת – חידושים מחפירות בית הכנסת באום אל-קנאטיר</p>		
	16:00	נעילה

הספינה הטרופה ממגדל הזבובים נחקרת מחדש

ממצאי עונת החפירה התת-ימית, יולי 2012

דבי צויקל ויעקב כהנוב

המכון ללימודי ים על שם ליאון רקנאטי והחוג לציוויליזציות ימיות, אוניברסיטת חיפה

הספינה הטרופה ממגדל הזבובים התגלתה לראשונה בשנת 1966 במסגרת סקר נמל עכו בראשותם של ד"ר אלישע לינדר וד"ר אלכסנדר פלינדר. הספינה נחפרה שוב במשך כמה ימים על ידי פרופ' אבנר רבן בשנת 1975, וכן בשנת 1981 במהלך מסגרת סדנה לחפירת כלי שיט בהדרכתו של J.R. Steffy. השערה הראשונית הייתה, כי זוהי באוניית קרב, באורך של 45 מ', אשר הוטבעה בשנת 1799 על ידי הצי האנגלי תחת פיקודו של סר סידני סמית, במטרה לחסום את נמל עכו בפני הכוחות הצרפתים שצרו על חומות העיר, תחת פיקודו של הגנרל נפוליאון בונפרטה. מאוחר יותר הועלתה השערה כי זוהי ספינת סוחר מראשית המאה הי"ט, שאורכה היה 25 מ'. בסופו של דבר נותרו שאלות רבות נותרו פתוחות, ולכן כדי למלא אחר משאלתם של פרופ' רבן וחוקרים אחרים חזרו חוקרי המכון ללימודי ים על שם ליאון רקנאטי לאתר הספינה הטרופה במטרה לחשוף את צפונותיה.

במסגרת החפירה התת-ימית שהתקיימה בחודש יולי 2012 נמצאה הספינה הטרופה בעומק של כ-4.5 מ' מתחת לפני הים במצב השתמרות טוב. אורכה הכולל של שריד הספינה, שאותר בעונה הראשונה, 17.7 מ', ורוחבו 6.3 מ'. עקבות החפירה הקודמת ניכרו היטב באתר. חלקי הספינה ששרדו עשויים עצי אלון ואורן; שדרית (Rising wood), ובה מגרעות אשר שימשו בסיס לצלעות הספינה; שדרון וחיזוקי אורך; צלעות; לוחות גוף; לוחות רצפה; ולוחות שיפוליים. במהלך עונת החפירה נמצאו ממצאים אחדים, בעיקר מסמרים עשויים פליז, אבני שיסט ושברי מרצפות מעוטרות.

עכו : צוללים בדרכם לאתר החפירה התת-ימית (צילום רון מרלר)

חפירות עוצה 2011-2012

גלעד יפה ודני שיאון

רשות העתיקות

בחודשים אוקטובר 2011 - ינואר 2012 נערכה חפירת הצלה בחורבת עוצה מטעם רשות העתיקות, בניהולם של דני שיאון וגלעד יפה. בחפירה נחשפו חמש שכבות יישוב מתוך 21 השכבות הידועות באתר מחפירות קודמות.

השכבות אשר נחשפו הניבו ממצא רב. בשכבה המיוחסת לתקופה הכלקוליתית המאוחרת נמצאו מתקנים, שברי כלי חרס רבים וכלי צור. בשכבה מהתקופה הפרסית נמצאו מפלסים של רצפות שרופות, ומעליהן ממצא רב של כלי חרס המתארכים את השכבה לשלב המאוחר של התקופה דהיינו סוף המאה הדי' לפסה"נ. בשכבה שתוארכה לתקופה ההלניסטית התגלו שרידי מבנים, שהובחנו בהם כמה שלבי בנייה; נמצאו שברי כלי חרס ומטבעות מהמאה הגי' לפסה"נ. נמצאו ארבעה קברים מונומנטליים מהתקופה הרומית המאוחרת בתוך אחד מהם הוטמן ארון קבורה מעופרת. על סמך ממצא כלי החרס מטיפוסי כפר חנניה תוארכה בניית הקברים לשלהי המאה הגי' - ראשית המאה הדי' לסה"נ.

בכל שטחי החפירה נתגלו שרידי בנייה וממצאים מהתקופה הביזנטית. באחד המבנים החשובים נחשף בית בד מטיפוס "בור איגוס מרכזי", ששרדו ממנו שלושה אגנים ומשקולת אחת. כמו כן, נחשף מבנה רחב-ידיים, ובו חותם לחם ועליו חריתה של מנורת שבעה-קנים.

עוצה: חותם לחם מחרס שעליו חריתה של מנורת שבעה-קנים

החפירות בחורבת עוצה הוסיפו מידע על שאלות אשר נשאלו פתוחות, למשל בנוגע להיקף היישובים בתקופה הכלקוליתית המאוחרת ובסוף התקופה הביזנטית (המאה הדי' לסה"נ) ולאופיים.

עוצה: שרידי בית הבד

פעילות רשות העתיקות בצפת העתיקה

אבנר הילמן ארכיאולוג מפקח נפת צפת העתיקה,
ודינה אבשלום-גורני, ארכיאולוגית מחוז גליל מזרחי וגולן

בשנים האחרונות פועלת רשות העתיקות בצפת העתיקה – מול גורמי ממשלה, גורמים ציבוריים וגורמים פרטיים - במטרה להפכה לעיר המשמרת את מורשתה ההיסטורית. פעולות אלה כוללות עבודות פיתוח, שנועדו להסדיר את שימור נכסי התרבות של העיר ולבלום את דעיכתה, ואף את הריסתה, של העיר ההיסטורית, וכן לקדם את פיתוחה, חידושה ושגשוגה.

צפת היא אחת הערים העתיקות החשובות בישראל, מבחינה היסטורית ותרבותית, ברמה הארצית וברמה הבין-לאומית. צפת העתיקה היא מבין הערים המועטות בארץ, שהשתמר בהן רצף יישובי לאורך כ-4,000 שנה. היא מוכרת במקורות ההיסטוריים ובעדויות הארכיאולוגיות. היישוב הקדום במקום מתוארך לתקופת הברונזה התיכונה (סביב 2000 לפסה"ג), וההתיישבות במקום נמשכה כמעט ברצף עד לימי הביניים. בתקופה הצלבנית הוקם על פסגת הר צפת מבצר צלבני גדול, ששימש באינטנסיביות גם בתקופה הממלוכית.

רשות העתיקות מובילה את פעולות השימור והפיתוח בצפת בכמה מישורים, ובהם: יוזמה לתכנון שימורי של העיר ההיסטורית; הקמתה של חברה לשימור ופיתוח העיר העתיקה; קיום כנסים מקצועיים; הטמעת יוזמות חינוכיות בקרב המגזר המקצועי ובקרב תושבי צפת; הכנת סקר ראשוני לשימור העיר העתיקה; הפעלת פיקוח סטטוטורי; מינוי אדריכל שימור לפעולה שוטפת בעיר העתיקה; ודרישה להקמת ועדה הארכיטקטונית בצפת.

שומרים על העבר למען המחר

נירית קורן-לורנס

רשות העתיקות

ישראל משופעת באתרי עתיקות, במבנים היסטוריים ובמורשת תרבות עשירה. כמעט בכל רשות מקומית ברחבי הארץ אפשר למצוא חיבור אל העבר: במבנים ובשרידים ארכיאולוגיים, במורשת התרבות המקומית, בסמל העיר או במקורות ההיסטוריים. רשות העתיקות פועלת עם הציבור לשמירת העתיקות ולשימור המורשת: מסורות, שרידי מבנים, חפצים וסיפורים המרכיבים את עברו של כל אחד מאתנו, והם חלק בלתי נפרד מזהותנו.

לכולנו יש סקרנות טבעית לבלוש, לגלות סודות ונסתרות, לפתור תעלומות ולהפליג על כנפי הדמיון. כולנו אוהבים את הבית שבו אנו גרים, ורואים חשיבות רבה בשמירה על הדברים השייכים למקום מגורינו; הבית הפרטי, השכונה, היישוב והאזור. רשות העתיקות, באמצעות המרכז הארכיאולוגי-חינוכי 'גליל', פועלת עם ילדים ונוער, משפחות ומבוגרים, כדי לחבר בין העבר להווה, בין מורשת העבר לחיים המודרניים, ובין הבית ליישוב. מגוון פרויקטים מתקיימים ברחבי הצפון. בעזרתם האדיבה של קרנות, משרדי ממשלה, רשויות מקומיות ומגוון גופים, אנו מצליחים לקרב את הציבור אל עברו ולשמור יחד על העבר למען המחר.

טבריה: להחזיר עטרה ליושנה

טבריה תחגוג בעשור הקרוב 2000 שנה להיווסדה העיר הולכת ומתפתחת, גדלה וצומחת. מתחת לעיר המודרנית חבויים מאות ואף אלפי שנים של חיים. חפירות ארכיאולוגיות, מקורות היסטוריים, תעודות ארכיון ומחקרים רבים עוזרים לנו להכיר מחדש את עברה המעניין והעשיר של העיר. כדי שמידע זה לא יישאר נחלתם של החוקרים והמומחים בלבד, ומתוך רצון להכיר לתושבים את עירם לפני ולפנים, ולהבין את חשיבותה של העיר לעם היהודי, הוחלט לפני למעלה מעשור להתחיל ולפעול בקרב תלמידי העיר.

התלמידים היו שותפים בחשיפת העבר בחפירות ארכיאולוגיות; מורים והורים שמעו הרצאות על עברה של העיר וסיירו בה; שיעורי העשרה מתקיימים בבתי הספר, ובהם לומדים על העמים, על התקופות ועל הממצאים בטבריה. הפרויקט מתקיים בשיתוף עם העירייה ותכנית קר"ב למעורבות בחינוך.

צפת: נאמני שימור מורשת העיר העתיקה

בצפת העתיקה השתמרו מבנים ומונומנטים המייצגים מאות שנות התיישבות. השתמרותה של המורשת האדריכלית בצפת העתיקה ייחודית, ואין כמותה בערים אחרות. העיר היא שילוב של מרקם אורבני עתיק וחיים מודרניים פעילים.

בפרויקט ייחודי שחברו בו יחדיו עיריית צפת, משרד השיכון, רשות העתיקות ועמותת 'לבנות ולהיבנות', נעשים מאמצים להציל את המורשת המיוחדת שעדיין עומדת, לתעד את הסיפורים ואת המסורות מפייהם של תושבים ולמנף את משאבי המורשת הקיימים בעיר לטובת התושבים.

לצד פעולות לשימור המבנים והאתרים יש לפעול גם להעלאת המודעות בקהילה ולהסברה. לכן, פרויקט זה פועל בקרב הקהילה – מבוגרים, צעירים, נוער וילדים - אשר המשותף לכולם הוא היותם תושבי העיר צפת.

רומת אל-הייב: רומאים בבקעת בית נטופה

הכפר רומת אל-הייב נמצא סמוך לחורבת רומה, שבה היה יישוב גדול בתקופה הרומית (לפני כ-2000 שנה). במקום מתקיים פרויקט ייחודי שהוא פרי שיתוף פעולה בין הרשות המקומית, רשות הטבע והגנים, משרד השיכון ורשות העתיקות. קבוצת תלמידים מבית הספר המקומי נפגשים אחת לשבוע, ולומדים על הטבע, על הסביבה ועל הארכיאולוגיה של סביבתם הקרובה, ודנים באפשרויות לשמור על סביבתם ולשמרה. התלמידים מכירים את החיים בימי קדם, את מגוון החי והצומח בסביבתם הקרובה, וחווים את המפגש בין העבר, ההווה והעתיד.

העבר עוד לפנינו : פרויקט נוער במגזר הדרוזי והצ'רקסי

פרויקט הנוער במגזר הדרוזי והצ'רקסי נערך בשיתוף עם מרכז מעשה ב-14 יישובים בצפון. המורשת הדרוזית ייחודית, והיא בולטת באריג הדיפרנציאלי של החברה הישראלית קבוצות נוער, שעתידות להיות קבוצות עניין המעורבת בתהליכי שימור מורשת התרבות מתעדים את ההיסטוריה של היישוב בהנחיה מקצועית, המגדירה את דרכי הטיפול בנכסי המורשת. אלה יוצגו לקהילה ולדור הבא.

חפירות באתר חורבת טבת: אתר מתקופת הברזל בעמק יזרעאל

קרן קובלו-פארן

רשות העתיקות

בסוף שנת 2011 ובראשית 2012 נערכה חפירת בדיקה בחורבת טבת הממוקמת מצפון לאזור התעשייה עפולה עילית. את החפירה, מטעם רשות העתיקות, במימון החברה הלאומית לדרכים, ניהלה ק' קובלו-פארן, בהשתתפות ע' זידאן, א' באשארט (ניהול שטח), י' יעקובי וא' לבן (מנהלה), ר' מישייב ומ' כאהן (מדידות), א' שפירו (GPS), וחברת sky view (צילום אוויר).

חורבה נמצאת סמוך לגדה הצפונית של נחל טבת, על שלוש מדרגות המשתפלות לדרום. האתר נסקר כמה פעמים, למן הסקר שערכו קונדר וקיצנר בשלהי הי"ט, שם כונה האתר Khirbet Bir Tibas. בשנת 2008 נערכה בחורבה חפירה מצומצמת בשוליים הצפוניים של האתר (בניהול פ' אבו זידאן, רשות העתיקות), ובה נחשפו קיר שדה מהתקופה הרומית וקברים אחדים מתקופת הברזל 1.

חורבת טבת, שטחי החפירה, תצלום אוויר.

ממצאי החפירה

נחפרו שלושה שטחי חפירה

(C-A), ונחשפו שרידי

בנייה ומתקנים המתוארכים

לתקופת הברזל 1-2,

שלבם אי-ב'. כן נתגלו

שרידי בית קברות

מהתקופה הפרסית.

שטח A

זהו שטח החפירה העיקרי.

נחפרה שורה של 12 ריבועים,

ונחשפו מבנה עמודים

תלת-מרחבי; מדרום לו נחשפה שורה של חדרים, ומצפון לו - חצר ובה מתקנים. המבנה ממוקם בקצה הדרומי של הטרסה העליונה, המשקיפה על שתי הטרסות התחתונות.

במבנה העמודים התלת-מרחבי שלושה אולמות; תועדו עשרה מן העמודים, שהשתמרו לגובה של 1.5 מ'. הקירות בנויים אבני גזית גדולות, בחצר שמצפון למבנה שרדו קטעי ריצוף אבן, מתקנים עגולים, טבון, "בודדה" לייצור שמן, הרבה כלי אבן ומשקולת נול. כן תועדו מפולות של לבנים שרופות המכסות את רצפות המבנה וסימני שרפה על העמודים המונוליטיים, המעידים על כך שהמבנה נחרב בשרפה גדולה.

שטח B

התגלה קיר רחב (2.2 מ' רוחב), שהקיף או תחם את הטרסה העליונה וגם את מבנה העמודים.

שטח C

נחפרו ארבעה ריבועי בדיקה בטרסה האמצעית, ונתגלו מתקנים ושרידי בנייה. נחשף כבשן לצריפת כלי חרס במצב השתמרות טוב. כן נחפר בור גדול, אשר הכיל כמות רבה של שברי כלי חרס, בעיקר קנקנים. ייתכן כי בור זה היה לפסולת תעשיית כלי החרס שהתקיימה בשולי האתר.

סיכום

תוצאות החפירה מלמדות שההתיישבות באתר הייתה בעיקר בתקופת הברזל; לא נתגלו שברי כלי חרס קדומים לתקופה זו. האתר יוצא דופן במצב השתמרותו, ושרידי הבנייה בולטים מעל פני השטח.

למיקום האתר חשיבות רבה, שכן חורבת טבת יושבת על צומת דרכים מרכזית ומשקיפה עליה. אפשר לשער שלמיקום זה תפקיד מינהלי במערך היישובי באזור כעדות מבנה הציבור שנחשף. המבנה הגדול נחרב בשרפה אדירה, ועדות לכך נותרה בכל חלקי המבנה. למכלולים הקרמיים מהריסות המבנה חשיבות רבה לקביעת תאריך חורבן האתר. בהמשך המחקר אנסה לקבוע אם המבנה חרב במאה ה'ט' או במאה ה'ח' לפסה"נ. לאחר שנחרב מבנה העמודים, ננטש האתר אין עדות להתיישבות מאוחרת במקום, לבד מהשימוש במדרגה העליונה כבית קברות בתקופה הפרסית.

חורבת טבת : כבשן לצריפת כלי חרס

חפירות תל כברי 2005-2012

אסף יסעור-לנדאו
אוניברסיטת חיפה

החפירות המחודשות של הארמון הכנעני בן תקופת הברונזה התיכונה בתל כברי החלו בשנת 2005. הן מנוהלות במשותף בידי אריק ה' קליין, מאוניברסיטת ג'ורג' וושינגטון, ואסף יסעור-לנדאו, ממכון רקנאטי ללימודי ים, אוניברסיטת חיפה. סיוע לחפירות ניתן ממענק מחקר מטעם ה-INSTAP National Geographic Society והקרן הלאומית למדע. בחפירות משתתפים סטודנטים מארה"ב, מישראל ומארצות אחרות.

עד כה הניבו החפירות מידע רב על שלביו השונים של הארמון ועל התפתחותו לאורך תקופת הברונזה התיכונה. הארמון נוסד באמצע תקופת הב"ת 1 או בסופה (שלב 6) מעל שרידי בתים פרטיים מאמצע תקופת הב"ת 1 (שלב 7). בשלבו הראשון היה הארמון מבנה שדמה למבצר בעל קירות עבים ומסדרונות צרים. בשלב 5, שלב המעבר לתקופת הב"ת 2, הורחב הארמון ונבנו אולמות נרחבים. נראה שבאותה תקופה גם בוצר התל בסוללה. בשלב 4, אמצע תקופת הב"ת 2, הורחב הארמון אף יותר, ושטחו הגיע לארבעה עד שישה דונמים. קירות המבנה וכמה מרצפותיו כוסו בלפחות ארבעה ציורים בסגנון אגאי. בשלבו האחרון, שלב 3, מסוף תקופת הב"ת 2, הורדו ציורי הקיר, ושרידיהם נמצאו במכלולים משניים. באותה עת, עובו קירות הארמון, ונוסף מבנה אורתוסטטים ממערב לו ומבנה מאסיבי בעל חדר רוחב מדרום לו. הארמון ניטש או נחרב לפני סופה של תקופת הב"ת 2.

חפירות באתר עין ציפורי: היישוב מתקופת הברונזה הקדומה

נייר מילבסקי, נמרוד גצוב, פאדי אבו זידאן, נוהא אגא, אנו ברוך, אריאל ורד,
עומר זידאן, רועי לירן, הילי שחטר, מעין שמר
רשות העתיקות

בשנים 2011 ו-2012 ניהלה רשות העתיקות חפירות הצלה באתר עין ציפורי, לקראת הרחבת כביש 79. בחפירות נחשפו שרידים ארכיאולוגיים בשטח שאורכו 800 מ' משני צדי הכביש. האתר נמצא בתחתית המדרון הדרומי של גבעת רבי, בקרבת נחל ציפורי וסדרה של מעיינות מדרום-מערב. בין שאר השרידים הארכיאולוגיים בולטים אלו מתרבויות האלף הו'-הה' לפסה"נ ומתקופת הברונזה הקדומה I'ב' (סוף האלף הדי' לפסה"נ). כמו כן, נמצאו באתר שרידים וממצאים דלים יותר מתקופות אלה: הנאולית הקדם-קרמי, הברונזה הקדומה 2, הברונזה הביניימית, הברונזה התיכונה, הרומית, הביזנטית והצלבנית.

עין ציפורי: שטחי החפירה, מראה מן האוויר

בחפירה נחשפו שרידים צפופים מסוף תקופת הברונזה הקדומה I. מחפירות וסקרים שנערכו באזורים צמודים לאתר עולה שאתר עין ציפורי השתרע באותה תקופה על פני כ-150 דונם לפחות.

בשרידי המבנים הובחנו

שלושה טיפוסים עיקריים:

מבנים מלבניים שפינותיהם

מעוגלות, מבנים סגלגלים

ומבנים עגולים (ממגורות).

היסודות נעשו מאבן,

ומעליהם היו הנראה

קירות בנויים מלבני בוץ.

ברוב השטחים זוהו כמה

שלבי בנייה. בשלב אחרון

התאפיין האתר בנייה צפופה, מעין עיירה שבה גושי בנייה התחברו זה לזה בתהליך שנמשך עשרות שנים.

השריד המזרחי ביותר מתקופת הברונזה הקדומה הוא קיר תוחם רחב (כ-1.9 מ' רוחב), שנחשף לאורך 20 מ'. במרכז הקטע שנחשף הותקנה "פוטרנה" (מעבר צר). בחפירה נמצא יסוד מאבן וסביר שעיקר המבנה הוקם מלבני בוץ. נראה שהקיר שימש חומה של היישוב בתקופת הברונזה הקדומה I ב'.

עין ציפורי: שרידי הקיר מתקופת הברונזה הקדומה I ב'

בחפירות נחשף ממצא רב: כלי חרס, כלי צור, כלי בזלת, צלמיות, טביעות חותם ועצמות בעלי חיים. מכלול כלי החרס דומה מאוד למכלולים שנמצאו באזור הכנרת, דוגמת בית ירח ותל כינורות, ושונה במאפיינים רבים ממכלולים שנמצאו בעמק יזרעאל ובמישור החוף, דוגמת תל קשיש, קריית אתא ותל אסור.

החפירה באתר עין ציפורי שופכת אור חדש על תהליך העיור בדרום הלבנט בכלל, ובצפון ארץ ישראל בפרט, ועל ההשלכות החברתיות והכלכליות של תהליך זה.

חפירות ארכיאולוגיות בנחל ציפורי

עומרי ברזילי

רשות העתיקות

בקיץ 2011 נערכו חפירות הצלה בנחל ציפורי, בקטע שבין כביש 77 לבין כביש 70, בעקבות הנחת קו מים "מאגר אשכול-מאגר סומך". בפרויקט נחפרו 11 אתרים, ובהם שרידים ארכיאולוגיים למן התקופה הפליאוליתית התיכונה ועד לתקופת המנדט.

נחל ציפורי, אתר 3 : מראה כללי מן האוויר

אפשר לראות שדגם ההתיישבות ואופי הפעילות באגן הנחל השתנו לאורך ציר הזמן. בפרק הזמן הקדום, עיקר הפעילות היה סיתות כלי צור סמוך למחשופי צור טבעיים. ריכוזי הצור שנחפרו אינם באתרם, אך יש בהם די כדי להעיד על סיתות אינטנסיבי בתקופה הפליאוליתית התיכונה. חשוב לציין, שתופעה דומה תועדה בחלקו המזרחי של אגן נחל ציפורי, באתר גבעת רבי מזרח, שם נחפרה סדנת סיתות צור מוסטרית (ברזילי ומילבסקי 2010). עם המעבר לחברה חקלאית, למן התקופה הניאוליתית הקדם-קראמית ב' עד תקופת הברונזה התיכונה, השתנה אופי הפעילות באגן הנחל. בשלב זה נבנו כפרים חקלאיים קטנים על האדמות הפוריות בגדות נחל ציפורי.

יש לציין שלמרות פרק הזמן הארוך (כ-7000 שנה) חזרו החקלאים להתיישב באותם אזורים, למשל למרגלותיו של תל מצפה זבולון. תופעה דומה תועדה גם באתרים פרוטו-היסטוריים אחרים במעלה הנחל, למשל ביפתחאל ובעין ציפורי (חלאיילה ואחרים 2008; ברזילי 2010).

נחל ציפורי, אתר 3 : שרידי מבנים מתקופת הברונזה הקדומה, מראה מן האוויר

הבחירה באותם תאי שטח נובעת ככל הנראה מכלכלת הכפרים, אשר התבססה על גידולים חקלאיים, כפי שעולה מהממצא הארכיאולוגי-בוטני העשיר שנמצא בחפירות נחל ציפורי 3. נראה שרק עם המעבר לחברה עירונית משתנה דגם היישוב בעמק נחל ציפורי, שעה שערים מבוצרות, דוגמת תל מצפה זבולון, הוקמו על הגבעות הצופות אל העמק (רבן 1982). הדגם השלישי התמקד בפעילות הידרולוגית, והוא אופייני לתקופות המאוחרות למן התקופה הרומית עד התקופה המודרנית. בפרק זמן זה נבנו מעברי מים, תעלות מים, סכרים ומאגרים. אופי הבנייה במקרים הללו מעיד על תכנון ועל ידע הנדסי רב, ולכן סביר שהמתקנים הללו היו קשורים למערך החקלאי של יישובים גדולים יותר ששכנו מחוץ לעמק נחל ציפורי.

עינות ניסנית: באר מהתקופה הנאוליתית

יותם טפר, צח הורוביץ, ניר דיסטלפלד, מיקי פלג, עומרי ברזילי, יוסי נגר ונוהא אגא
רשות העתיקות

בספטמבר-אוקטובר 2012 נערכה חפירת בדיקה מטעם רשות העתיקות באתר 'עינות ניסנית' (צומת היוגב), לקראת הרחבת כביש 66 (מגידו-יקנעם). החפירה ממוקמת בשוליים המערביים של

עינות ניסנית: הבאר בעת חשיפתה: אבני פי הבאר באתרן (צילום יותם טפר)

עמק יזרעאל, והתגלתה בה באר מן התקופה הנאוליתית. הבאר נחשפה במרכזו של מפלס חיים עשוי מאבנים קטנות. הבאר הייתה קשורה ככל הנראה ליישוב חקלאי קדום. הבאר נבנתה בחלקה העליון, ונחצבה בסלע בחלקה התחתון. עומקה כ-8 מ' וקוטרה כ-1.3 מ'. בראש הבאר שתי אבני פי באר מונוליתיות המצרות את פתחה. האבנים הונחו על קיר סגלגל, שגובהו כמטר אחד, הבנוי מאבני גוויל בינוניות

מתחת לקיר נחצב בסלע הגיר פיר לעומק של כ-7 מ', עד למפלס מי התהום. מאסף כלי הצור מחפירת מפלס החיים העליון של היישוב, מההצטברויות בפיר הבאר ומקרקעיתה כולל להבי צור בעלי שינון עמוק, אשר שימשו לקציר דגנים. מעניין לציין כי כלים אלו אופייניים לתרבות הירמוכית. בשלב זה של המחקר אפשר להציע כי העדרם של כלי חרס במפלסי החפירה מתארך את הבאר ואת היישוב לתקופה הנאוליתית הקדם-קרמית ג' (7000-6400 לפסה"ג). פחם שנאסף בחפירת פיר הבאר יאפשר בעתיד לתארך במדויק את הבאר.

עינות ניסנית: פתח הבאר לאחר הסרת אבני פי הבאר (צילום יותם טפר)

בחפירת הבאר נמצאו עצמות בעלי חיים וחומר אורגני רב אשר יאפשרו מחקרים על ביות הצמחים ובעלי החיים. עצמות אדם שנמצאו בחלקה התחתון של הבאר מלמדים על אחריתה של הבאר ומחקרם עשוי לתרום לחקר האדם בתקופה האמורה.

הבאר שנחשפה בעמק יזרעאל מלמדת על יכולת חציבה מרשימה ועל ידע נרחב בתחומים הידרולוגיים וגיאולוגיים וכן על מאמץ ציבורי-קהילתי המונע מהצורך להכיל את מקור המים בגבולות היישוב.

עינות ניסנית: כלי צור מחפירת הבאר (צילום: קלרה

חידושים בחפירת מערת מנות

עפר מרדר, ישראל הרשקוביץ ועומרי ברזילי
רשות העתיקות (אוניברסיטת בן גוריון), אוניברסיטת תל אביב, רשות העתיקות

מערת מנות היא מערת נטיפים פעילה, ובה שרידים פרהיסטוריים למן תקופה הפליאוליתית התיכונה ועד לתקופה האפיפליאוליתית. המערה נתגלתה בשנת 2008 בעקבות פגיעה של כלי מכני במהלך עבודות פיתוח סמוך למושב מנות בגליל המערבי. פתחה המקורי נחתם במפולת סלעים, ככל הנראה לפני כ-15,000 שנה. מערת מנות נבדלת מרוב המערות הפרהיסטוריות שבהן עשו שימוש בתקופות הנדונות בכך שהיא מכילה נטיפים עתיקים שהיו חלק מ"הנוף" הפנימי של המערה בזמן יישובה.

נכון להיום, נערכו במערה סקר ושלוש עונות חפירה, שבהן נחפרו שישה שטחים. תוצאות המחקר מלמדות שהמערה הייתה בשימוש בני אדם וטורפים לסירוגין. הממצאים הארכיאולוגיים מתוארכים בעיקר לתקופה הפליאוליתית העליונה (22,000-45,000 שנה לפני זמננו), המזוהה עם הופעתו של האדם המודרני באירו-אסיה. רובם נמצאו על מפלסים שבחלקם זוהו מוקדים. הממצא הרב מפרק זמן זה נמצא ברובו בכניסה למערה ובמרכזה (שטחים C, E). הממצאים כוללים כלי צור, עצמות בעלי חיים מרוסקות, כלי אבן, כלי עצם, צדפים, אוכרה ושרידי פחם.

סמוך לקירות המערה
אותרו ריכוזי עצמות
בעלי חיים, שבעה מהם
נאספו בשיטתיות.
אלה הם בעיקר עצמות
גפים שלמות וחלקי
גולגולות של יונקים
בינוניים; על חלקם
סימני כרסום.
דגם זה שונה לחלוטין
מרסק עצמות בעלי החיים
ועצמות בעלי החיים
הקטנים שנמצאו בשטחי
החפירה במרכז המערה,

ולמעשה מעידים שהללו הובאו למערה על ידי טורפים.

עוצמת הממצא במערה והרכבו מצביעים על רצף תרבותי לאורך כל התקופה הפליאוליתית העליונה. הממצאים והשרידים האנושיים יסייעו בכל הנוגע להתפתחות האדם המודרני ודרכי התפשטותו ברחבי העולם הישן. כמו כן, השתמרותן המצוינת של הממצאים והנטיפים במערת מנות מאפשרת לקיים מחקר פליאו-אקלימי וסביבתי ולשחזור את האקלים הקדום באגן המזרחי של הים התיכון.

צינור המים לתל בית ירח

ירדנה אלכסנדר

רשות העתיקות

בינואר 2012 נערכה חפירה ארכיאולוגית מדגמית מול תל בית ירח, בגדה המערבית של ערוץ הירדן הקדום, בעקבות פגיעה בעתיקות במהלך עבודות תשתית של חברת מקורות. בחפירה נחשף קטע קצר (20 מ' אורך) מצינור, העשוי מחוליות בזלת גדולות, שירד בשיפוע המדרון מזרחה לכיוון הערוץ. בעומק של כחצי מטר מתחת לצינור הבזלת נתגלה צינור עשוי מחוליות חרס מחוברות; תואי צינור החרס זהה לזה של צינור הבזלת שמעליו. שני הצינורות הללו היו חלק ממערכת המים שניזונה מ'אמת ברניקי', תעלת אבן פתוחה שהובילה מי מעיין מאזור נחל יבניאל לעיר הרומית טבריה, וגם לתל בית ירח בצינור לחץ על פי שיטת "הגיחון".

הצינורות תוארכו לתקופה האסלאמית הקדומה, התקופה שבה נבנה בתל בית ירח (אל-צנברי) ארמון מבוצר (קצ'ר), שהיה בו גם בית מרחץ מפואר. מקורן של חוליות הבזלת כנראה בצינור הלחץ שסיפק מי מעיין לעיר הפוליס הרומית היפוס-סוסיתא.

חידושים בחפירות מגדל, ליד הכנרת

דינה אבשלום-גורני, ד"ר מרסלה זפתה וערפאן נג'אר
רשות העתיקות

מגדל (טריכיאה), או בגרסה הארמית מגדלא, הייתה עד להקמתה של טבריה בשנת 19 לספירה, המרכז העירוני היחידי בחוף המערבי של הכנרת. במאה הא' לסה"נ הייתה מגדל עיר יהודית הנזכרת במקורות היהודיים ובמלחמת החורבן. מגדל תופסת מקום חשוב בשמשה בסיסו העיקרי של יוסף בן מתתיהו, מפקד הגליל, במלחמתו ברומאים. על פי המקורות הנוצריים, באותה תקופה פעל ישוע באזור, ועל פי מסורת זו, מגדל היא עיר הולדתה של מרים המגדלית, שהייתה תומכת מרכזית בישוע ונודעה כ"שליחת השליחים".

רשות העתיקות החלה בחפירות ארכיאולוגיות במגדל בשנת 2009 בעקבות תכניות לפיתוח השטח על ידי חברת ארק ניו גיט. במהלכן נחשפה השכונה הצפונית של מגדל, ובה גם מבנה בית כנסת מהימים שלפני חורבן הבית השני. במשך השנים האחרונות נעשו חפירות נוספות במתחם, ונחשפו שרידים נוספים של העיר: סמטות, מבנים, מתקני תעשייה ועוד.

חידוש החפירות בבית הכנסת העתיק בארבל: תוצאות העונה הראשונה

בני ארובס

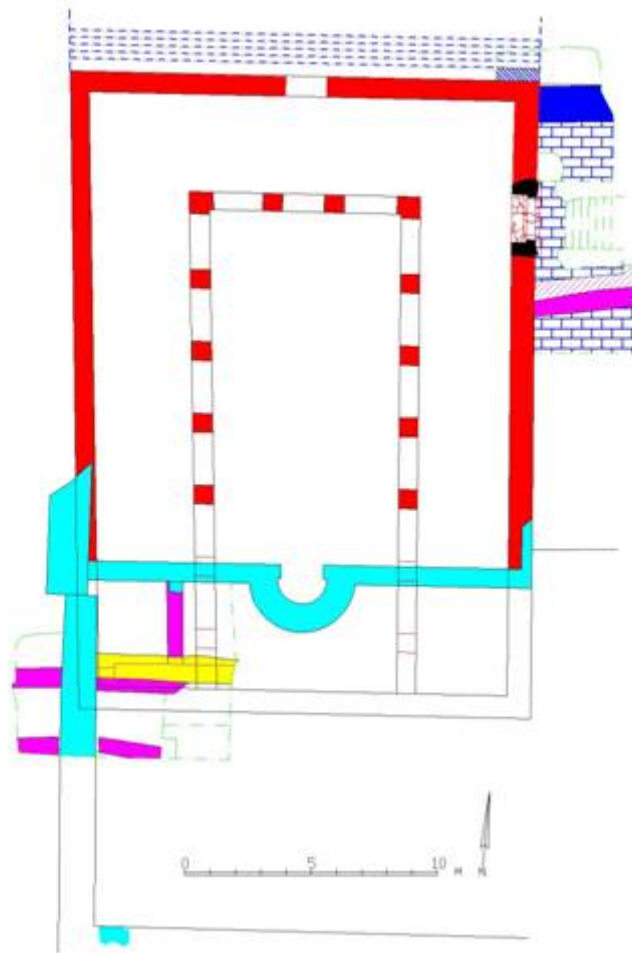
האוניברסיטה העברית

על קיומו של בית הכנסת בארבל ידוע כבר בספרות עולי הרגל לארץ-ישראל מימי הביניים. השרידים זכו לתיאור מחודש בראשית המחקר המודרני כבר באמצע המאה הי"ט, על ידי חלוץ החוקרים א' רובינסון. חפירות בדיקה במקום נערכו לראשונה בשנת 1886 על ידי חוקר ה-PEF צ' וילסון, ומאוחר יותר, בשנת 1905, על ידי ק' וואצינגר. מחקרים אלו היו ראשוניים, והמידע שהתקבל מהם מיושן וחלקי. היעדרה של חפירה ארכיאולוגית מודרנית, מדעית ומוסמכת יצר תמונה מעוותת ובלתי-מהימנה בעליל של בית הכנסת ושל ההיסטוריה שלו כפי שהיא התגלגלה אל פרסומים כלליים מאוחרים יותר. עקב כך, לא זכה בית הכנסת בארבל לתפוס את מקומו הראוי בדיון הנרחב בסוגיית בתי הכנסת הגליליים.

הגילויים האחרונים של בתי הכנסת בוואדי חמאם, מגדלה, חוקוק וחורבת כור העניקו תנופה מחודשת לחקר בתי הכנסת הגליליים. כעת, אך טבעי וראוי כי יינתן מקום גם לחקירה מחודשת של הבניין המונומנטלי בארבל, ששרידיו ומאפייניו הייחודיים מבטיחים תרומה חשובה למחקר. בקיץ 2012 נערכה עונת חפירות ראשונה וניסיונית בבית הכנסת. תוצאות בדיקותינו המוגבלות כבר הניבו נתונים חדשים ומאירי עיניים. הן אף הבהירו כמה שאלות הנוגעות למשל לתכנית הבניין, זמנו ומהותו; לתפקידו של הקיר הדרומי; ולמקומו של הפתח המזרחי המונומנטלי בהיסטוריה האדריכלית של בית הכנסת.

בית הכנסת בארבל לפני תחילת החפירות, מבט לדרום-מערב

בית הכנסת בארבל : תכנית סטרטיגרפית טנטיבית בתום עונת החפירות הראשונה – 2012

בית הכנסת בארבל : מצפון לדרום בתום עונת החפירות 2012

חידושים מחפירות בית הכנסת באום אל-קנאטר

חיים בן דוד, יהושע דריי ואילנה גונן

בשנתיים האחרונות הושלמה העמדתם מחדש (anastilosis) של קירות מבנה בית הכנסת עד לגובה 3.6 מ' ושל מרבית חלקי היכל ארון הקודש המפואר עד לגובה של 4.5 מ' (גובהו המקורי היה 5.25 מ'). כמו כן, הורחבה החפירה לסביבה הקרובה של בית הכנסת כדי לאתר פריטים נוספים מחלקו הגבוה של המבנה, ממזרח, ממערב ומדרום. נתגלו מבנים מכמה תקופות, חלקם מהתקופה שקדמה לבנין בית הכנסת, חלקם מהתקופה המקבילה לפעילותו של בית הכנסת וחלקם מתקופה המאוחרת לקריסת החלקים העליונים של מבנה בית הכנסת.

בהרצאה נעמוד על הנושאים הבאים :

- א. העמדה מחדש של קירות בית הכנסת ;
- ב. מערך המבנים מצפון לבית הכנסת וסוגיית תיארוכם ;
- ג. הצעה חלופית להשערה הקודמת בדבר קריסתו של המבנה ברעידת אדמה ;
- ד. חשיבותו של מרכז בית הכנסת ;
- ה. האבולוציה בשחזור היכל ארון הקודש.